

fan

KLIF EN GAAST

Ald nijs út Gaasterlân

Z U Y D E R

Z E E

Colofon

Fan Klif en Gaast is een uitgave van de Stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân. Het tijdschrift verschijnt twee keer per jaar, in juni en december.

Nummer 16, juni 2014

Redactie:

Iris Maaskant-Fey j.a.maaskant@ziggo.nl tel. 0514-602909

Aafke Meinesz a.f.Meinesz@planet.nl tel. 0514- 604718

Johan Rietberg j.rietberg@home.nl tel. 0514-603935

Auke Hylkema auke.hylkema@ziggo.nl tel. 0514-603936

Vormgeving en opmaak:

Jan Maaskant j.a.maaskant@ziggo.nl

ISSN - nummer : 1876 - 8091

De Stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân, emailadres: stichtinghwg@gmail.com, stelt zich tot doel de geschiedenis van Gaasterland te bestuderen en de kennis daarover te verspreiden en te bevorderen. Onder Gaasterland wordt verstaan de geografische streek van Reade Klif tot en met Spannenburg en van de Wâlde tot en met Tacozijl. Veel informatie kunt u vinden op ons internetadres: [www. historiegaasterland.nl](http://www.historiegaasterland.nl)

Donateurs van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân ontvangen het tijdschrift gratis. U wordt donateur door minimaal € 10,- per jaar over te maken op rekeningnummer 1540.26.395 t.n.v. de Stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân te Balk. Vergeet niet daarbij uw adresgegevens te vermelden!

Wilt u ook iets in dit tijdschrift publiceren over de geschiedenis van Gaasterland? Neem dan contact op met de redactie.

Secretariaat Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân: Sietske Dijkstra, Meerweg 8, 8561AT Balk, tel.0514-602299, email: stichtinghwg@gmail.com

Het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân heeft een verjaarskalender uitgegeven. Deze eeuwigdurende kalender bevat fraaie oude afbeeldingen van alle Gaasterlandse dorpen en van Sleat. De ansichten zijn afkomstig uit de verzameling van Herman Mous.

Iedereen die donateur is of wordt van het Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân (minimaal € 10,-) krijgt de kalender gratis. Hij is ook los te koop voor € 8,00 bij Boekhandel De Jong in Balk en bij

Informatiecentrum Mar en Klif in Oudemirdum.

Foto voorpagina: vondsten bij De Wolvetinte in It Heidenskipster Skar uit de 18e en 19e eeuw.

Van de redactie

Hoe vaak wordt de eerste regel van het gedicht Mei van Herman Gorter : “Een nieuwe lente een nieuw geluid.” niet gebruikt om iets nieuws aan te kondigen? Ik wil deze regel in dit Gorterjaar ook gebruiken om iets bijzonders te melden. We hebben namelijk sinds kort, (voorlopig) voor een jaar, een kantoorruimte in Museum Stedhûs Sleat. Een goede plek om ons archiefwerk naar behoren te kunnen doen. Onze archiefmedewerkers Sietske en Albert zijn er dan ook zeer mee ingenomen. Ook andere HWG-medewerkers kunnen op deze plek nader onderzoekswerk uitvoeren.

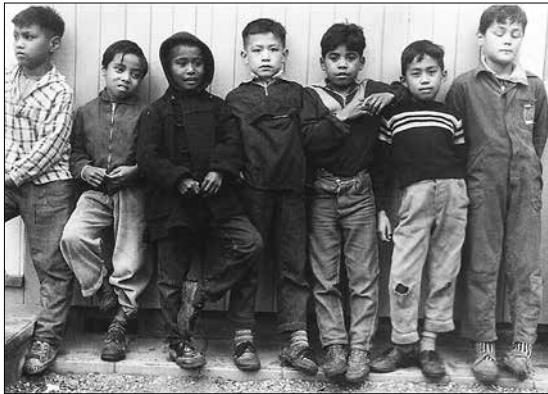
Dit voorjaarsnummer van fan Klif en Gaast is grotendeels gewijd aan archeologie. Naast het verslag van de onlangs gehouden inspirerende en druk bezochte lezing over dit thema van de oud-conservator van het Fries museum, de heer Evert Kramer, is er in dit nummer aandacht voor een bijzondere opgraving.

Een tweetal uitgebreide publicaties gaan over de archeologische vondsten die zijn gedaan in de zomer van 2012 in It Heidenskip. Auke Bult bracht de opgraving in kaart en interpreteerde de vondsten. Wytze Stellingwerf hielp hem de vondsten te ordenen.

Nooit werd zoveel materiaal aan scherven, glas, pijpenkoppen, enz., enz. in de Zuidwesthoek van Friesland aangetroffen. Beide onderzoekers schreven er ieder een artikel over. We zijn er als HWG mee ingenomen dat dit nu in ons tijdschrift gepubliceerd kan worden.

U kunt kennis nemen van veenafgavingen in de 11e en 12e eeuw, maar ook van de familie de Wolff die in de 18e en 19e eeuw een boerderij “De Wolvetinte” in It Skar bewoonde. Bijzonder is dat de vondsten uitgebreid worden besproken. Zo is dit nummer van fan Klif en Gaast haast een handleiding geworden voor het herkennen van aardewerk, porselein en glas uit de 18e en 19e eeuw.

Tenslotte wordt de tentoonstelling “Kinderen van de Wyldemerk” aangekondigd die van

Zeven stoere Molukse jongetjes leunend tegen een barak, 1964

half juni tot half september in de bibliotheek te Balk is te zien. Een speciale werkgroep van het HWG heeft inmiddels veel boeiend materiaal bijeen gebracht.

Een vondstrijke opgraving in It Skar in It Heidenskip.

In mei 2012 kreeg ik een telefoontje van de familie Kampen uit It Heidenskip. Er werd gevraagd of ik even wilde komen kijken, want ‘er komen allerlei scherven tevoorschijn’. Het ging om It Skar, een gebied van vele hectaren, dat aan drie kanten omspoeld wordt door de Fluessen en dat in de volksmond bekend staat als De Wolwetinte ofwel De Wolventent.

Kadasterkaart uit de Atlas van Eekhoff, 1849-1859. De boerderij De Wolwetinte is rood omcirkeld..

De familie Kampen die daar boerde, was uitgekocht en men was bezig een deel van hun landbouwgrond om te vormen tot natuurgebied. Graafmachines deden er maanden over om de grond 40 cm af te graven. Een oude, onderliggende veenlaag was tevoorschijn gekomen en daarop lagen inderdaad vele scherven. Ik kende het gebied niet en had geen flauw vermoeden dat er iets van archeologisch belang te vinden zou zijn. Maar bij een eerste rondgang over het terrein zag ik meteen dat er hele interessante archeologische aspecten waren: grondverstoringen waren zichtbaar geworden in het veen, verspreid liggende hopen scherven van heel oud aardewerk, zoals ik dat alleen in Stavoren had gevonden, sprongen in het oog. Ik werd getroffen door de schoonheid en de rust van het gebied.

Deze eerste verkenning zou uitmonden in vier maanden onderzoek: van mei tot september 2012. Eind juni had ik het prospectief onderzoek afgerond en geconcludeerd dat er sporen en artefacten waren uit de Romeinse tijd, de middeleeuwen en de 18e en 19e eeuw. De archeologe van de Gemeente Zuidwest Friesland kwam op mijn uitnodiging een kijkje nemen en was enthousiast over de rijkdom en de verscheidenheid van de vondsten. In juli kwam Wytze Stellingwerf uit Balk - tussen het afronden van zijn studie archeologie in Leiden door - mij assisteren. Wij groeven samen verder en ordenden de overweldigende hoeveelheid materiaal, die vooral achter de boerderij De Wolwetinte, waarvan ik al eerder de contouren had vastgelegd, gevonden werd.

Een groot aantal bijzondere vondsten hebben we in januari 2014 tentoongesteld in museum Het Bakkerswinkeltje in Molkwerum. De tentoonstelling werd bezocht door vele belangstellende bezoekers.

Hieronder volgen twee verslagen van onze bevindingen. Wytze schrijft over de vondsten die gerelateerd konden worden aan de boerderij De Wolvetinte. Ik schrijf over de grote lijn van het onderzoek.

Veenontginningen in de Fluessen

Er waren in het afgegraven land in de zwarte veengrond lange geelgrijze, evenwijdig lopende banen te zien, die wezen op door mensenhanden gegraven greppels of sloten, verkavelingspatronen zo je wil. Deze structuur werd soms onderbroken door rechthoekige patronen, waarin verspreid hopen scherven lagen. Hoe moet men dergelijke structuren op deze plek interpreteren?

Verstorings in het veen.

Wanneer men een kaart van het gebied rond de Fluessen bekijkt, valt het op dat die evenwijdige greppels vanuit It Heidenskip doorlopen richting Gaasterland alsof het tussenliggende meer er niet is. Dat is een aanwijzing dat het land hier is ontgonnen lang voordat er sprake was van de Fluessen.

Het verhaal van dit landschap begon in de ijstijden. Gletsjers zetten grote hoeveelheden steen en keileem af - de stuwwallen van Gaasterland - en schuurden een langgerekte laagte uit, waar tegenwoordig het Heegermeer, de Fluessen en de Morra in liggen. Na de Kwartaire ijstijden begon in de uitgeschuurde laagte veenvorming te ontstaan. Daardoor lag er hier zo'n duizend jaar geleden een uitgestrekt, meters dik veenpakket uitlopend naar de zandgronden van Gaasterland aan de ene kant en naar de kleigronden aan de andere kant.

Ontginningspatronen lopen onder de Fluessen door vanuit It Heidenskip tot aan Gaasterland.

In de 10e eeuw was er sprake van een klimaatverandering: de temperatuur steeg en de bevolking nam toe. Men had behoefte aan nieuwe landbouwgrond en brandstof. Vanaf

ongeveer de 10e tot de 13e eeuw trokken kolonisten het veengebied in het Fluessendal binnen en groeven afwateringssloten om het land droog te leggen en geschikt te maken voor landbouw. De ontginningspatronen in het veen en de daarin aangetroffen scherven

Monniken ontginnen het veengebied.

duiden op eventuele tijdelijke bewoning, want het gebied lag heel afgelegen en was een woestenijs. Deze kolonisten waren vermoedelijk in dienst van kloosters - in dit gebied gelegen in Stavoren, Hemelum en Workum - die met elkaar wedijverden om gronden te verwerven en te ontwikkelen.

Veenontginning heeft echter ook grote nadelen. Door uitdroging en oxidatie van het veen daalde het grondwaterniveau en daardoor het landoppervlak. Gebieden doorsneden met greppels en sloten en

kleine turfgraverijen konden zo al snel uitdijen tot meren. Stormen deden de rest: oevers kalfden af, hele stukken land gingen verloren.

Een meer als de Fluessen is dus in de middeleeuwen door menselijk ingrijpen ontstaan. Die conclusie werd door dit onderzoek weer eens bevestigd.

Bewoningssporen

De scherven, die op de oude veenlaag tussen de ontginningspatronen lagen, wezen ook op de middeleeuwen en waren te dateren ongeveer van 900 tot 1300.

Scherven van:

1. Kogelpot aardewerk
2. Paffrath aardewerk
3. Pingsdorf aardewerk

Het ging om z.g. Pingsdorf en Paffrath aardewerk, beide plaatsen in het Duitse Rijnland, waar dit aardewerk werd geproduceerd. Aardewerk uit Pingsdorf is te herkennen aan het ruwe scherfoppervlak: de klei werd gemagerd met zand. De rood tot paars gekleurde patronen, waarmee de potten versierd werden, zijn ook typerend voor dit aardewerk. De verf werd met de vingers op de buik van de potten aangebracht. De scherf van Paffrath aardewerk heeft een bladerdeegachtige structuur op het breukvlak en de potranden zijn in doorsnede driehoekig.

Voorbeelden van een kogelpot, een Paffrathpot en een schenkan uit Pingsdorf

Beide soorten aardewerk heb ik alleen in Stavoren en omgeving gevonden. Het kwam vermoedelijk over de IJssel via Deventer naar deze streken.

Ook vond ik brosse scherven van kogelpotten zoals ik er een beschreven heb in 'fan Klif en Gaast', nummer 5, november 2008, die ook te dateren zijn tussen 900 en 1300. Die vondst was niet zo vreemd. We weten uit archeologisch onderzoek dat in Oudemirdum op de Hege Gerzen en in Stavoren in de 11e en 12e eeuw dit soort aardewerk lokaal werd geproduceerd.

Raadselachtiger was de vondst van inheems terpaardewerk uit de Romeinse tijd - eerste tot vierde eeuw - in de noordelijke punt van het gebied aan de Fluessen. Voorzover bekend is er in de Zuidwesthoek geen bewoning op terpen geweest.

De Wolvetinte

Op de zuidelijke punt van It Skar op de hoek van de Zwarte Woude en de Fluessen vond ik de contouren van een boerderij. Door kleurverschillen in de veenlaag konden de sporen van de fundering getraceerd worden. Het is bekend dat de boerderij De Wolvetinte in deze hoek heeft gestaan. De boerderij werd aan de kant van de Zwarte Woude beschermd door een hoge dijk, die nog steeds aanwezig is. De Wolvetinte had een eigen insteekhaven en lag strategisch ten opzichte van de Fluessen en Gaasterland. Het voorhuis lag naar de Fuessen toegekeerd. De hele plattegrond had een breedte van 22 meter en een lengte van 35 meter. De locatie werd verduidelijkt door twee stenen putten en een grote afvalplaats van gebruiksmateriaal. Dat gebruiksmateriaal werd vooral gevonden in wat eens een grote vijver achter de boerderij was en waarbij ook een watermolen stond.

Plattegrond van de Wolvetinte met vijver en insteekhaven, detail kadasterkaart 1811-1832

Op die afvalplaats kwam heel veel materiaal tevoorschijn dat een indruk geeft hoe de bewoners hebben geleefd en waar Wytze Stellingwerf in zijn artikel dieper op in zal gaan.

Schervenhopen op de afvalplaats
achter de Wolvetintje

Het vondstmateriaal beslaat de periode 1740, het jaar dat de boerderij gebouwd werd, tot 1865, het jaar dat de boerderij werd verlaten en afgebroken. De vele artefacten, onder andere aardewerk, glas en leer, geven een goede indruk van de levensstijl van de bewoners en geconcludeerd kan worden dat hier aan de Fluessen welgestelde boeren hebben gewoond.

Vondsten bij De Wolvetintje
uit de 18e en 19e eeuw

De Wolvetintje en het boek ‘De Oerpolder’.

De eerst bekende bewoners van De Wolvetintje waren Tiete Ruurds en zijn tweede vrouw Trijntje Engels, die er woonden van 1741 tot 1749. Zij kregen meerdere kinderen, waaronder Ignatius (Engele) Titus in 1761. Hij trouwde in 1798 met Geertje Eeltjes Genee en zij boerden op De Wolvetintje. Op 23 januari 1812 nam deze Ignatius de naam ‘De Wolff’ aan. Hij schreef zijn naam als Engele Titus de Wolff. Hij overleed op 3 april 1825, 63 jaar oud.

Bijzonder is dat Ignatius de Wolff en De Wolvetintje voorkomen in het boek De Oerpolder van Hylke Speerstra. Speerstra deed archiefonderzoek naar de bewoners van It Heidenskip in de 19e eeuw en bracht ze in zijn roman tot leven. In zijn boek is Ignatius de Wolff een nors karakter: ‘een slechterik met twee monsters van waakhonden’.

Een van de twee putten waarvan de in 1869 afgebroken boerderij gebruik maakte. De putten waren gemaakt van zachte, taps toelopende rode bakstenen.

Waarom heette zijn boerderij De Wolvetinte? Daarover zijn verschillende meningen. In de watersnoodramp van februari 1825 werd de boerderij verwoest, maar in hetzelfde jaar weer opgebouwd. Het verhaal gaat dat de arbeiders, die aan de boerderij werkten, veenwerkers waren die in tenten overnachtten, waardoor deze plek de naam Wolvetinte kreeg. Een andere lezing is dat Wolvetinte een verspreking is. Er zou eigenlijk bedoeld zijn Wolvetimpe, Wolvehoeck in het Nederlands, wat weer goed zou passen bij de ligging van de boerderij.

Oude paaltjes

Op 30 mei deed ik een bijzondere waarneming in het perceel van de boerderij. Ik vond groepen houten paaltjes die binnen en buiten de contouren van de boerderij in de aarde stonden. Het ging om vijf rechthoeken, ieder ongeveer 90 x 100 cm, gevuld met een regelmatig patroon van paaltjes, waarbij de zijkanten steeds uit vier palen bestonden. Vier palengroepen vormden de hoeken van een rechthoekig vlak, één stond erbinnen. Deze vijf palengroepen zouden samen het fundament hebben kunnen vormen van een rechthoekig oppervlak waarvan de zijden resp. 15.40, 10.20, 15.30 en 10.45 meter zijn.

Ligging oudere fundamenten binnen en net buiten de plattegrond van De Wolvetinte

Een van de palengroepen. De palen steken juist boven de grond

Vele malen heb ik deze eigenaardige constructie bekeken en erover gesproken met archeologen. Wat zou er op deze 'fundamenten' gestaan hebben? Zoveel is wel zeker: voordat de Wolvetinte er stond moet er al een andere bewoning geweest zijn!

Tenslotte

Nu, in april 2014, ligt deze archeologische verkenning van It Heidenskip al weer twee jaar achter ons. Alle artefacten zijn zorgvuldig opgeslagen in museum Het Bakkerswinkeltje in Molkwerum. Wie nu naar It Skar gaat en denkt nog iets te zullen vinden, komt

bedrogen uit. Op 1 juli 2013 werd natuурpolder ‘De Wolvetinte’ geopend. Het hele gebied is ingericht als moeras voor weide- en watervogels net als duizenden jaren geleden, toen de moerasvorming in het Fluessendal begon en daarmee deze geschiedenis.

Literatuur

‘Kerk in de Fluessen’ in ‘Fryslân Historisch Tijdschrift’, 19de jaargang nummer 3, mei 2013

Auke Bult, ‘Een archeologische vondst’ in ‘fan Klif en Gaast. Ald nijs út Gaasterlân’, nummer 5, november 2008

Hylke Speerstra, ‘De Oerpolder. Het boerenleven achter de dijken’, Amsterdam 2007

Auke Bult,
m.m.v. Iris Maaskant

De materiële nalatenschap van familie de Wolff

Zoals in de voorgaande tekst is beschreven, was er één plek in It Skar waar we soms letterlijk struikelden over het 18e- en 19e-eeuwse materiaal dat achtergelaten moet zijn door de bewoners van De Wolvetinte. Tijdens de opgraving merkten Auke en ik al op dat we met een buitengewone hoeveelheid aardewerk en glas te maken hadden, dat in de periode tussen 1740 en 1865 achter de boerderij aan het begin van een grote vijver is gestort. Momenteel staan er nog tientallen dozen en kratten gevuld met aardewerk en glas in een ruimte in Het Bakkertjeswinkeltje in Molkwerum. Auke en ik zijn maanden bezig geweest om al het materiaal uit te zoeken, te plakken en te beschrijven. Nog steeds hebben we niet de kans gekregen om alles te behandelen. Bij geen enkele andere opgraving in Zuidwest Friesland kwam er ooit zoveel materiaal te voorschijn.

Geconstateerd kan worden dat een groot deel van onze vondsten na de noodlottige ramp van 8 februari 1825 in de vijver is weggegooid, nadat de hele boerderij door het wassende water en de bliksem verwoest was. Zoals ik zal aantonen in dit verslag zijn er echter ook vele objecten tussen het materiaal, die al eerder of veel later, na de ramp, op dezelfde plek moeten zijn gedumpt.

Bijzonder is de grote verscheidenheid aan voorwerpen, als we kijken naar herkomst, materiaalgebruik en de manier waarop ze geproduceerd en versierd zijn. Wat betreft de datering kunnen we drie verschillende perioden van gebruik onderscheiden. Het aardewerk en glas is ongeveer te verdelen in de perioden 1740-1800, 1800-1825 en ca. 1830-1865. De ontwikkeling van de oorspronkelijk ambachtelijke manier van vervaardiging naar de industriële massaproductie, die in deze perioden plaats vindt, is goed te volgen. Veel voorwerpen kregen in de loop der tijd andere vormen en decoratiepatronen. Hieronder zullen de vondsten van De Wolvetinte in de drie verschillende tijdsperioden worden beschreven,

daarbij wordt ook aandacht besteed aan de sociaal-economische en religieuze achtergrond van de bewoners.

De Wolvetinte in de 18e eeuw: 1740-1800

Roodbakkend aardewerk

Als we een blik werpen op de keramiek uit de 18e eeuw dat bij de restanten van de boerderij gevonden is, dan zien we vooral een enorme hoeveelheid aardewerk van roodbakkende klei. Dit is niet zo verwonderlijk, aangezien praktisch al het gebruiks aardewerk tot in de 19e eeuw van deze klei werd gebakken. Rond het midden van de 19e eeuw werd veel van het roodbakkende aardewerk vervangen door industrieel aardewerk van witbakkende klei, een ontwikkeling waarvan we nog steeds ‘de vruchten plukken’. Onder gebruiks aardewerk verstaan we voorwerpen die in de keuken en in het huishouden gebruikt werden, bijvoorbeeld pannen, eetborden, voorraadpotten, waskommen en pispotten.

Het aardewerk kreeg de bruinoranje tot rode kleur door het hoge ijzergehalte dat in de klei zit en doordat tijdens het bakproces veel zuurstof werd toegevoegd.

In de 18e eeuw zijn er een aantal centra waar dit aardewerk werd geproduceerd. In Nederland waren de grootste productiecentra Brabant - met name Bergen op Zoom en Oosterhout - Gouda en verschillende plaatsen in Friesland, waarvan Workum nog steeds zeer bekend is. Verder kwam er een grote stroom aan geïmporteerd materiaal uit de Duitse Niederrhein. Vanaf de 17e eeuw werd er al veel roodbakkend aardewerk vanuit het Duitse Nederrijn gebied over de Rijn en de IJssel naar Noord- en West-

18e-eeuws gebruiks aardewerk en glas uit De Wolvetinte

Nederland verhandeld. Deze regio ligt dan ook vlak aan de Nederlandse grens. De producten van de verschillende productiecentra die dit soort aardewerk vervaardigden, onderscheiden zich wat betreft functie, vorm en decoratie. Het aardewerk van roodbakkende

klei uit het Duitse Nederrijn gebied best grotendeels uit eetborden met een decoratie van gemarmerde patronen van witte slib dat door het aangebrachte loodglazuur gelig geworden is.

Fries aardewerk onderscheidt zich van het Brabantse en Goudse aardewerk doordat dat het vrijwel nooit uit voorwerpen bestaat waarmee gekookt kon worden. Dit is te wijten aan de Friese jonge zeeklei, die na het bakproces in de pottenbakkersoven niet meer hittebestendig is, terwijl de Brabantse tertiaire klei wel tegen vuur kan. Vrijwel alle roodbakkende pannen en steelkommen van De Wolvetinte komen dan ook uit Brabant. In de volgende paragraaf zal ik hier nog weer even op terugkomen.

Het Friese roodbakkende aardewerk is herkenbaar aan een dikke laag opgebrachte loodglazuur met zwarte spikkels erin. Ook bijna al dit aardewerk is versierd met slib van witte klei dat een gele kleur krijgt door het glazuur. De manier van decoreren bestaat veelal uit kleine boogjes en s-jes van wit slib, een decoratie die bekend staat als ‘ringeloor’. Het Friese aardewerk, dat bij De Wolvetinte is gevonden, bestaat uit soep- of papkoppen, waskommen, pispotten en vuurtesten. Zogenaamde vuurtesten lijken op koppen met een oor, maar onderscheiden zich veelal door de vierkante vorm. Ze werden gebruikt om gloeiende kooltjes in te leggen voor het warmhouden van handen en voeten en voor het aansteken van tabakspijpen. Vaak stonden ze in een houten stoof. Uiteraard ligt Workum, ook toen een bekende pottenbakkersplaats, vlakbij It Heidenskip. Workum zal dan ook ongetwijfeld één van de grote leveranciers van gebruiksaardewerk voor de familie De Wolff geweest zijn. Andere productiecentra van het roodbakkend aardewerk in het 18e-eeuwse Friesland waren Leeuwarden en Sneek en in mindere mate Bolsward, Dokkum en Harlingen. De meeste productiecentra bleven dit aardewerk tot halverwege de 20ste eeuw door produceren. De vorm van de voorwerpen veranderde vrij weinig.

Witbakkend aardewerk

Naast het gebruikelijke roodbakkende aardewerk is ook aardewerk van witbakkende klei in grote getale aangetroffen. We onderscheiden het gewone witbakkende gebruiksaardewerk, dat veelal grote overeenkomsten vertoont met het vormenspectrum van het roodbakkende materiaal, van de verfijndere keramiek die ‘majolica’ en ‘faïence’ genoemd wordt.

Het witbakkende gebruiksaardewerk is veelal herkenbaar aan het groengekleurde loodglazuur. Deze kleur verkrijgt men door koperpoeder aan het glazuur toe te voegen. De meeste voorwerpen zijn aan de buitenzijde groen- en aan de binnenzijde geelgekleurd. Zoals ik eerder schreef is deze gele kleur een eigenschap van het loodglazuur dat eveneens grotendeels doorzichtig is. De vormen bestaan net als bij het roodbakkende aardewerk uit koppen, kommen, vuurtesten, maar er konden ook bak- en braadpannen van gemaakt worden. Het meeste witbakkende gebruiksaardewerk werd in Holland en Friesland geproduceerd. Voorwerpen met een vrij waterige groengekleurde glazuur worden als typisch Fries beschouwd. Verder is het onderscheid vrij moeilijk aan te duiden. De witbakkende klei die voor de vervaardiging werd gebruikt, werd vanuit het Duitse Rijnland naar Nederland verscheept. Zowel het witbakkende

als roodbakkende aardewerk werd in dezelfde pottenbakkersplaatsen gefabriceerd.

Tinglazuur aardewerk

Een geheel andere categorie aardewerk, die evenwel van dezelfde klei gemaakt werd, is het zogenaamde tinglazuur aardewerk. In tegenstelling tot het gebruiks aardewerk omvat deze materiaal categorie voornamelijk borden en kommen voor de pronk. Dit over het algemeen prachtig versierde aardewerk onderscheidt zich in twee soorten die elk een iets andere manier van produceren kennen: het majolica en het faience. Majolica verschilt van het faience, doordat het alleen aan de bovenzijde van wit tinglazuur voorzien is, terwijl faience aan beide zijden met tinglazuur is bedekt. Majolica is

18e eeuwse sieraardewerk en drinkgerei uit De Wolvetint

aan de onderzijde geglazuurd met doorzichtig loodglazuur. Verder werden borden en schotels van majolica, gestapeld op zogenaamde driehoekige proenen van klei, in de oven gezet, terwijl borden van faience op metalen pennen los van elkaar in kokers in de oven gebakken werden. Deze manier van fabricatie kan men nog steeds op de voorwerpen zelf herkennen, aangezien borden van majolica drie zogenaamde proenlittkens aan de binnenzijde bevatten, terwijl aan de onderzijde van faience borden de littkens van metalen pennen nog zichtbaar zijn. Zowel majolica als faience werden met allerlei prachtige patronen en voorstellingen versierd. Delft is een zeer bekend productiecentrum van tinglazuur aardewerk in de 17e en 18e eeuw. Hier komt dan ook, wat men in de volksmond ‘Delfts Blauw’ noemt, vandaan. Verder hield men zich in Friesland met name in Harlingen, Makkum en in mindere mate in Bolsward bezig met de productie ervan. Terwijl de meeste pottenbakkers in Delft in de 18e eeuw faience producten produceerden, werden in Friesland nog volop voorwerpen

van majolica gemaakt. Deze Friese majolica productie ging tot diep in de 19e eeuw door, hierop zal ik nog terugkomen. Tichelaar in Makkum is wellicht nog steeds de bekendste pottenbakker in Friesland van tinglazuur aardewerk, maar recentelijk is hij met de productie gestopt.

Er zijn bij de boerderij vele fragmenten van majolica borden gevonden, die alleen met blauwe of paarse bloemen of fruitmanden gedecoreerd zijn. We troffen echter ook een aantal borden en kommen aan, die polychroom versierd zijn met verschillende patronen.

Een enorme schaal van majolica met een ruiter te paard springt in het oog. De voorstelling is in blauw, geel en paars uitgevoerd. Uit vergelijkingsmateriaal blijkt dat dit voorwerp in Harlingen in de eerste helft van de 18e eeuw gefabriceerd is. Twee kommetjes zijn ook interessant: we zien een schaatsende man op een faience schotel met de tekst: “kijk na”. De andere schotel bevat de tekst: “ik moet versine wil ik beginne 1780”. Dit zal iets betekenen in de trant van “bezint eer u begint”. Erg bijzonder aan deze schotel is het jaartal. Zo weten we precies het jaar waarin het voorwerp gemaakt is. Beide kommen zijn waarschijnlijk afkomstig uit Delft. Verder vallen ook borden op, die zeer druk versierd zijn met florale patronen. Dergelijke voorwerpen worden ook wel als “Boerendelfts” bestempeld, een categorie Delftse faience die vooral in de tweede helft van de 18e eeuw erg bij boerenfamilies in trek was. Het is dan ook niet verwonderlijk dat we dit materiaal ook bij de boerderij van familie De Wolff aantreffen. Waarschijnlijk is het meeste tinglazuur aardewerk, dat we hebben gevonden, gemaakt in de Friese productiecentra, omdat deze uiteraard dichterbij lagen en dus logischerwijze ook goedkoper waren.

Chinees en Japans porselein

Nu we voornamelijk het Nederlandse aardewerk behandeld hebben, gaan we nog een blik werpen op het van verre geïmporteerde materiaal dat in It Skar in It Heidenskip aangetroffen is. We vonden Aziatisch en Duits porselein en industrieel aardewerk uit Engeland.

Al sinds de late 16e eeuw kwam porselein uit China en later ook uit Japan naar Nederland toe. Pas in de tweede helft van de 18e eeuw werd het Aziatisch porselein wat toegankelijker voor de middenklasse in de samenleving. We moeten ons voorstellen dat het een hele onderneming was om vanuit het verre China en Japan porselein veilig over de oceaan en rond de zuidpunt van Afrika naar de havens van Nederland te vervoeren. De VOC – De Verenigde Oost-Indische Compagnie – had hier een zeer groot aandeel in tot haar faillissement in 1799. Amsterdam was de grootste importeur van Aziatisch porselein. Vanuit deze stad werden de producten weer naar kleinere handelaars in Nederland verscheept. Het porselein van de familie De Wolff zal ergens in één van de Friese Zuiderzeekust plaatsen aangekocht zijn. Het vormenspectrum van het porselein aangetroffen op deze opgraving bestaat enkel uit theekoppen en schotels. Het Chinese porselein is vaak uitgevoerd met een blauwe beschildering onder het glazuur. De beschilderingen bestaan uit landschapjes, mensen, dieren en planten.

Japans porselein onderscheidt zich veelal door een toevoeging van rode en goudverf over het glazuur heen, waardoor een driekleurige voorstelling van blauw, rood en goud ontstaat. Dit porselein staat bekend als 'Imari'. Aangezien dit zeer in trek was bij de Europese klanten, werd het al snel gekopieerd door Chinese pottenbakkers, vandaar dat Imari-porselein ook een Chinese herkomst kan hebben. Verder zien we ook Chinese porseleinen koppen en schotels met een wit-blauwe voorstelling aan de bovenkant en een geheel bruingekleurde bodem. Dit materiaal wordt wel 'Kapucijnerwaar' genoemd en het was ook erg populair in het 18e-eeuwse Nederlandse huishouden.

Engels industrieel aardewerk

Een laatste te beschrijven aardewerkcategorie, die in het 18e-eeuwse huishouden van de familie De Wolff thuis hoorde, is het Engels industrieel aardewerk. Terwijl in Nederland in de gehele 18e eeuw vrijwel al het aardewerk nog op een draaischijf met de hand vervaardigd werd, was in Engeland in de eerste helft van de 18e eeuw al een systeem ontwikkeld om klei in vormen te persen of in mallen te gieten. Zo werd het eenvoudig om op grote schaal gelijke vormen te produceren. Het eerste industriële Engelse product dat naar Nederland verscheept werd, was het industrieel steengoed. In het huishouden van familie de Wolff komen ook een aantal koppen en schotels van dit materiaal voor. Dergelijk steengoed was nog zeer prijzig in de 18e eeuw.

In de tweede helft van de 18e eeuw kwam ook het zogenaamde 'creamware' naar Nederland: witbakkend aardewerk met een crèmekleurig baksel dat bedekt is met loodglazuur. De zeer regelmatige vorm van de voorwerpen valt op, iets dat bij het grotere handgedraaide witbakkende gebruiksaardewerk ontbreekt.

Een derde categorie industrieel aardewerk bestaat uit voorwerpen van zwartbakkende klei. Een aantal schotels en theepotten is van dit zogenaamde 'blackware' gemaakt. Vaak wordt er van dit geheel zwarte aardewerk gezegd dat het als rouwservies diende. De 18e-eeuwse industriële keramiek uit de boerderij in It Heidenskip bestaat uit koppen, schotels en theepotten, typisch drinkerei voor thee.

Glas

Behalve aardewerk is er ook glas gevonden. De voorwerpen van glas in de 18e eeuw hebben nog een zeer onregelmatige vorm, bevatten vaak luchtbelletjes en hebben een zogenaamd 'pontilmerk' aan de bodem. Een pontilmerk is het litteken van het pontilijzer dat aan het glas gezet werd om tijdens het glasblazen het voorwerp draaiende te houden. Vanaf de vroege 19e eeuw werd het pontilmerk veelal weggeslepen. Bij het glas onderscheiden we wijnflessen, drinkglazen en kelkgladen. De flessen hebben allemaal een groene tot groenbruine kleur en zijn typisch bolvormig. De officiële term voor deze vorm is de 'paardenhoef', een type fles dat vanaf circa 1750 tot 1800 voorkwam. Eén fles is nog geheel compleet met de kurk erin aangetroffen. Helaas bevatte de fles geen inhoud meer.

De drinkglazen zullen voor verschillende dranken gebruikt zijn: waarschijnlijk water, melk en vruchtensappen of iets in die trant. De kleurloze kelkgladen dienden voor het nuttigen van wijn en jenever. Een zeer bijzonder voorwerp dat we tijdens de opgraving aantreffen is een zogenaamd 'slingerglas'. Dit type kelkglas is herkenbaar aan een

slinger van gekleurde ondoorzichtige glasstaafjes in de stam. Deze manier van decoreren refereert nog aan de pracht en praal van de Venetiaanse glazen uit de 16e en 17e eeuw, maar werd in de 18e eeuw voornamelijk in Engeland toegepast. Het gaat hier vermoedelijk om een Nederlands product, omdat de slinger zowel wit als roodgekleurd is. De meeste Engelse slingerglazen bevatten alleen een witte of een luchtslinger. Slingerglazen zijn typische voorwerpen die in de rijkere 18e-eeuwse huishoudens voorkwamen. Men gebruikte de glazen om op iets of iemand te drinken. Het waren zogenoemde gelegenheidsglazen. Mogelijk is dit slingerglas een huwelijksgeschenk geweest aan de bewoners van de boerderij aan It Skar.

Naast het drinkgerei zijn we ook gestuit op kleine medicijn- en olieflesjes. Een typisch product uit de 18e en 19e eeuw is de zogenaamde ‘Haarlemmer Olie’ van Claes Tilly. Een product dat een geneeskrachtige werking zou hebben en gedronken of op de huid gesmeerd kon worden. Mogelijk hebben de olieflesjes dan ook deze olie bevat.

De Wolvetinte in de vroege 19e eeuw: 1800-1825

Duits porselein

In het eerste kwart van de 18e eeuw ontstond een productie van porselein in het Duitse Meissen. Dit porselein kan men onderscheiden van de Aziatische exemplaren doordat het baksel meer crème-kleurig is, terwijl het porselein uit Oost-Azië veelal een lichtblauwe waas in het baksel vertoont. Porselein uit Duitsland werd steeds populairder in de tweede helft van de 18e eeuw. In het begin van de 19e eeuw verving het grotendeels al het Aziatische porselein dat naar Europa kwam, ook omdat de VOC in 1799 ten onder gegaan was. De datering van Duits porselein is vrij ruim, aangezien het lang - wel honderd jaar, tussen 1750 en 1850 - in de mode was bij de Nederlandse bevolking.

Het is niet zeker of de koppen en schotels, gevonden bij De Wolvetinte ook uit Meissen komen, aangezien de merken op de bodem er anders uitzien dan de gebruikelijke twee gekruiste zwaarden. Het decoratiepatroon vertoont wel sterke overeenkomsten met de voorwerpen uit Meissen: een versiering van blauwe korenbloemen, het zogenoemde ‘Zwiebelmuster’. Mogelijk komen de koppen en schotels dan ook uit een andere Duitse productieplaats, waar men het Meissen-porselein trachtte te imiteren.

Borden met spreuken

Een nieuwe ontwikkeling in de pottenbakkersindustrie in Bergen op Zoom is het besluit dat vanaf 1798 de stempel BOZ op de roodbakkende potten en pannen gezet werd om duidelijk te maken dat het om een kwalitatief Bergen op Zooms product gaat. Deze BOZ-stempel kan ook op een aantal voorwerpen uit De Wolvetinte herkend worden. De pannen uit Bergen op Zoom en Oosterhout kregen in de vroege 19e eeuw steeds meer rechte en hoekige vormen. Tussen het materiaal uit de opgraving bevinden zich tientallen steelpannen, braadpannen en een slachtkom. De vele bestekkrassen en de zwaar beroette bodems van de voorwerpen geven aan dat ze veel zijn gebruikt. Het overige roodbakkende aardewerk blijft bestaan uit Friese producten met een witte

slibversiering.

Bijzonder is het grote aantal zogenaamde spreukenborden van majolica dat we hebben aangetroffen bij de opgraving. Het gaat om tientallen exemplaren. Het gebruik van teksten op borden en schotels kennen we al uit de 17e eeuw. Zowel in Delft als in de Friese productieplaatsen werd deze manier van decoreren toegepast. Vanaf het begin van de 19e eeuw tot circa 1875 waren de spreukenborden typische Makkumer en Harlinger producten.

De borden zijn vrijwel allemaal beschilderd met blauwe en paarse verf. Enkele exemplaren bevatten ook gele beschilderingen. De teksten doen zeer stichtelijk aan. Enkele voorbeelden zijn: 'Help dien gij helpen kunt', 'Eet met smaak vrienden', 'Wie leeft er nu ter tijd die het welgaat onbenijd', 'Laat haters haten en nijders nijden, dat God ons gunt moet ieder lijden', en 'De mond der goddelozen spreekt bedrog'. Uit de teksten kunnen we opmaken dat de bewoners een religieuze achtergrond hadden. Uit historische bronnen weten we dat de familie de Wolff rooms-katholiek

Vroeg 19e-eeuws sieraardewerk en drinkgerei uit De Wolvetinte

was. Opvallend aan een aantal van de borden is het feit dat de standring, de bodem waarop de borden staan, deels versleten is en dat aan de binnenzijde hier en daar bestekkrassen zichtbaar zijn. Dit zou betekenen dat de borden gebruikt werden om van te eten en dat de meeste exemplaren niet in de kast stonden te pronken. Dat wordt ook nog eens bevestigd doordat sommige teksten meerdere malen op verschillende borden voorkomen en omdat we teksten tegenkomen, als: 'Eet met smaak vrienden'. Waarschijnlijk werden deze bijzondere borden vaak bij feestelijke gelegenheden of op zondag op tafel gebruikt.

Zoals in de voorgaande tekst beschreven is, werden veel producten in de vroege 19e eeuw op dezelfde manier geproduceerd en nog steeds gebruikt als in de 18e eeuw. Het

Engelse industriële aardewerk wordt echter verfijnder. We zien voorbeelden verschijnen die met een drukprent of ‘transferprint’ zijn gedecoreerd. Ook zien we een verandering optreden in de vormen van het glas. De vorm van de flessen verandert van een bolle naar een hogere, cilindrische vorm. Er zijn onder andere twee flessen gevonden die getypeerd worden als ‘Ladies Leg’ (vrouwenbeen). Deze vorm kenmerkt zich door een hele lange hals. De drinkglazen en kelkglazen beginnen steeds meer facetgeslepen vormen te krijgen.

Helaas voor de familie de Wolff moesten ze bijna al het aardewerk en glas uit hun bezit weggooien, nadat zich op 8 februari 1825 de grote overstroming voltrokken had. In de volgende paragraaf zien we materiaal dat na de overstroming in de nieuwe boerderij gebruikt en gebroken is.

De Wolvetinte na de noodlottige overstroming: circa 1830-1865

Aardewerk uit Frechen en Maastricht

In de nieuwe woonfase van De Wolvetinte komen we wederom roodbakkend aardewerk uit Friesland en Bergen op Zoom tegen. Een nieuwe categorie witbakkend aardewerk betreft rood, geel en bruin beschilderde borden uit het Nederrijn gebied in Duitsland. In het plaatsje Frechen werden veel van dit soort borden geproduceerd. De vrij grote borden zijn versierd met een florale decoratie. Op een aantal randen van de

19e-eeuws gebruiks aardewerk uit De Wolvetinte

borden staan vrijwel onleesbare teksten, maar op één bord is nog het jaartal 1854 te herkennen.

In de 19e eeuw verdrong industrieel witbakkend aardewerk grotendeels de roodbakkende gebruiksvormen. We hebben eetborden en opdienschalen, kommen, theekoppen en bijpassende schotels en theepotten bij de boerderij gevonden. Alleen kookgerei bleef van roodbakkend aardewerk.

Vanaf de jaren '30 van de 19e eeuw begon men in Maastricht ook industrieel wit aardewerk te produceren. De fabriek van Petrus Regout was de eerste in Nederland die zich specialiseerde in dit type aardewerk. Hoewel nog vele producten uit Engeland in Nederland ingevoerd werden, troffen we ook voorwerpen uit Maastricht bij De Wolvetinte aan. Sommige objecten zijn gemerkt met 'P. Regout'. Er zijn echter ook nog producten uit Engeland waar te nemen. Zo is er bijvoorbeeld een schoteltje met de tekst 'Mijn brave dochter', een wat aparte Nederlandse tekst zou men denken. Als we echter de schotel omdraaien, valt het merk 'Dawson' op. Dit was een Engels productiecentrum. Het schoteltje is dan ook bedoeld geweest voor de Nederlandse markt. Waarschijnlijk dacht de pottenbakker dat het Engelse 'brave' (dapper) in het

Midden 19e-eeuws eet-en drinkgerei uit De Wolvetinte

Nederlands dezelfde betekenis had. Ook bijzondere vondsten zijn twee koppen met de namen Evert en Klara. De koppen zijn beschilderd met een 'boerenbont patroon', een patroon dat zowel in Maastricht als Dawson voorkwam. De namen Evert en Klara komen niet in de familiestamboom van de familie de Wolff voor. Mogelijk waren de koppen van de boerenarbeiders die voor de familie werkten.

Veel koppen en schotels uit De Wolvetinte zijn versierd met een transferprint, vaak een romantisch landschapje met mensen erin. Een bijzonder kopje is versierd met een zwarte drukprent met de voorstelling van kapitein Jan van Speijk die zijn schip in 1831 bij Antwerpen opblies tijdens de Belgische Onafhankelijkheidsoorlog, met de leus: 'Dan liever de lucht in'.

Ook opvallend zijn twee kommetjes die met een blauw-wit geblokt patroon versierd zijn. Deze voorwerpen zijn in een persmal op die manier gevormd. De kommen doen zeer modern aan, terwijl ze toch te dateren zijn rond 1850.

Naast het versierde en gekleurde materiaal zien we ook simpele witte borden en schotels

voor dagelijks gebruik.

Ook opvallend is een porseleinen thee- of koffiekopje met de in goud geschilderde tekst: ‘Ter Uwer verjaring’. Het zal dus een verjaardagscadeau geweest zijn. De kop is mogelijk in Nederland gefabriceerd.

Wat betreft het glas zien we in deze periode flessen met een vrijwel vergelijkbare vorm als onze moderne wijnflessen. De flessen werden in een mal geblazen, waardoor ze een vrij rechte, cilindrische vorm kregen. Toch zijn er nog steeds onregelmatigheden en luchtbelletjes in het glas zichtbaar. Hetzelfde geldt voor een aantal gevonden medicijnflesjes.

In 1865 werd de laatste boerderij in de Wolvenhoek in It Skar gesloopt, waarna de locatie bedekt raakte met een laag modder en veen. Al het materiaal dat we gevonden hebben moet dus van vóór dit jaartal dateren.

Overige vondstcategorieën

Tijdens de opgraving zijn we meer dan 300 pijpenkoppen en duizenden fragmenten van pijpenstelen tegengekomen. Vrijwel alle tabakspijpen zijn in Gouda gemaakt. Dat is te herkennen aan de merkjes die op de hiel van de pijp staan. Een klein aantal exemplaren is afkomstig uit Schoonhoven en Gorinchem. De tabakspijp van klei had gewoonlijk een steel van meer dan 50 cm lang, die natuurlijk zeer breekbaar was. Vandaar dat pijpen over het algemeen geen lang leven beschoren was. Dit is ook de reden van het enorme aantal aangetroffen pijpenkoppen. Op basis van de merken kan geconstateerd worden dat de meeste pijpen weggegooid zijn voor de overstroming van 1825. Enkele merken dateren van na 1825.

Een aantal pijpen is mooi versierd. Zo zien we twee 18e-eeuwse ‘snoeken-ofvissenbekken’,

18e- en 19e-eeuwse fraai versierde pijpenkoppen

een aantal pijpen met de initialen van de maker op de zijkant en een prachtige 19e-eeuwse pijp versierd met Mercurius en Neptunus.

Naast de tabakspijpen van witte klei zijn er ook een aantal fragmenten van Duitse porseleinen pijpen aangetroffen, die dateren uit het derde kwart van de 19e eeuw.

Behalve tabakspijpen vonden we ook nog andere persoonlijke bezittingen. Zo kwamen

we houten borstels, leren schoenzolen en tinnen lepels tegen. De schoenzolen hebben verschillende maten: er zijn zowel kinderzooltjes als mannen- en vrouwenzolen gevonden. Opvallend is, dat dit de enige voorwerpen zijn naast het aardewerk en het glas. Er zijn verder geen metalen pannen of onderdelen van lampen en kandelaars gevonden. Ook troffen we geen sieraden of geld aan.

Leer, lepels en pijpenkoppen gevonden in de Wolvetinte

Wat betreft de keramiek kan er nog wel opgemerkt worden dat een belangrijke categorie vrijwel niet aanwezig is: het betreft hier steengoed. Bij vrijwel alle opgravingen komt dit soort aardewerk algemeen voor. Voorwerpen van steengoed dienden in de 18e en 19e eeuw vooral als opslagwaar. De bekende bruingekleurde mineraalwaterflessen en de zogenaamde ‘Keulse potten’, ofwel het steengoed uit het Duitse Westerwald, zijn typisch voor het Nederlandse huishouden in die tijd. Er zijn alleen wat zalfpotjes van grijs steengoed, wat koppen en schotels van industrieel steengoed en wat losse fragmenten van onder andere een baardmankruik gevonden. Mogelijk werden de mineraalwaterflessen op een andere locatie bewaard, die we niet tijdens de opgraving zijn tegengekomen. Of misschien zijn de voorwerpen van steengoed tijdens de overstroming gespaard gebleven, waardoor men ze gewoon kon doorgebruiken. Dit zou een logische verklaring zijn, omdat steengoed een vrij stevig materiaal is. Verder ontbreken onderdelen van meubilair tussen het vondstmateriaal. Hieruit kunnen we concluderen dat de familie de Wolff niet alles heeft weggegooid en toch nog het een en ander kon redden van de overstroming.

Wat weten we nu over de bewoners van De Wolvetinte?

Uit het vondstmateriaal kunnen we in eerste instantie afleiden dat er een groot gezin op de boerderij woonde. Zoals eerder beschreven hebben we nog nooit zóveel materiaal in Zuidwest-Friesland op één locatie gevonden. Veel voorwerpen getuigen van een zekere welstand die deze familie genoot. De aanwezigheid van veel Chinees porselein en industrieel aardewerk uit Engeland toont aan dat men genoeg geld had om dure importproducten aan te schaffen. Ook het slinger glas is een voorbeeld van de rijkdom die de bewoners in de 18e eeuw genoten. We kunnen stellen dat men op de boerderij veel thee en ook koffie dronk: typische 18e-eeuwse importproducten uit zowel Oost-Indië (Indonesië) als West-Indië (De Caraïben). Verder werd er wijn en sterke drank, waarschijnlijk jenever, gedronken. Alle koppen en schotels, theepotten, flessen en drinkglazen duiden op een echte drinkcultuur. Elke drank had zijn eigen kop of glas om uit te drinken. Een gebruik dat in de 18e eeuw opkwam en dat in onze huidige samenleving nog steeds gangbaar is. Verder hielden de bewoners ook erg van tabak roken, zoals uit het grote aantal kleipijpen blijkt.

Naast het importaardewerk komt ook veel regionaal geproduceerd materiaal voor. De bewoners zullen veel aardewerk gekocht hebben van de lokale pottenbakkers uit Workum, Makkum en Harlingen. Het Fries roodbakkend aardewerk kwam in de 18e en 19e eeuw algemeen in alle huishoudens voor. De vele borden van majolica en faience zijn een typisch boerengebruik. Men zette de schotels in een rek of in een kast om ermee te pronken. We zien echter ook dat een groot aantal rijk beschilderde borden gebruikt zijn om van te eten. Dit valt af te leiden uit de slijtage en bestekkrassen, echte gebruikssporen. De 19e-eeuwse Friese borden met de stichtelijke teksten duiden op een gezin met een christelijke achtergrond.

We zien dat het productieproces van een deel van het materiaal in de loop van de tijd verandert: naast de ambachtelijke vervaardiging ontwikkelt zich de industriële productie. De vormen raken meer gestandaardiseerd en nieuwe decoratietechnieken worden geïntroduceerd. De bewoners van De Wolvetinte volgden deze ontwikkeling op de voet en kochten spullen die in de hun tijd in de mode waren. Ten slotte wordt duidelijk dat, hoewel de overstroming van 1825 een trieste gebeurtenis was, de bewoners zich niet uit het veld lieten slaan. Ze bleven welvarend. In de eerste helft van de 19e eeuw hadden veel boeren het erg moeilijk, terwijl de familie de Wolff nog allerlei producten uit onder andere Engeland en Duitsland kon aanschaffen.

We kunnen stellen dat deze familie aan de Fluessen een boeiende, doch tragische geschiedenis heeft meegemaakt.

Literatuur

Minze van den Akker, 'Fries aardewerk. Majolica, faience, kerfsnee', Harlinger Aardewerkmuseum, Meppel 2007

Michiel Bartels, 'Steden in Scherven. Vondsten uit beerputten in Deventer, Dordrecht, Nijmegen en Tiel (1250-1900)', Zwolle 1999

Hemmy Clevis, 'Opgeruimd staat netjes. Keukengoed en tafelgerei van een bouwhuis

van de Kranenburg (1840-1865)', Zwolle 2007

Ina Isingse e.a., 'Schitterend! Twintig eeuwen glas uit Utrechtse bodem', Utrecht 2009

Cora Laan, 'Drank & Drinkerei. Een archeologisch en cultuurhistorisch onderzoek naar de alledaagse drinkcultuur van de 18e-eeuwse Hollanders', Amsterdam 2003

Adri van der Meulen, P. Smeele, 'Fries aardewerk. De pottenbakkers van Friesland 1750-1950. Het ambacht, de mensen, het aardewerk', Leiden 2005

Pieter Jan Tichelaar, 'Fries Aardewerk. Een studie in delen', Leiden 2004

Wytze Stellingwerf

De kinderen van de Wyldemerck, tentoonstelling in de bibliotheek in Balk

Van half juni tot half september is er in de bibliotheek van Balk een tentoonstelling te bezichtigen met de titel 'De kinderen van de Wyldemerck', over het kamp voor Islamitische Molukkers dat daar 60 jaar geleden ingericht werd en dat tot 1969 bestaan heeft. Er woonden een kleine 400 Molukkers en de kinderen gingen in het kamp naar de kleuterschool en daarna in Balk naar de Openbare Lagere School. Een van de onderwijzeressen die aan hen les gaf was Aukje de Vries. In het onderstaande interview vertelt zij over die tijd.

De leerkrachten van de OLS in Balk. Derde van rechts
juf Koopmans, geheel rechts juf Aukje de Vries

Lesgeven op Wyldemerck goede leerschool voor jonge onderwijzeres Aukje de Vries

Toen in 1954 de Wyldemerck werd aangewezen als woonoord voor naar Nederland gekomen Molukkers, werd duidelijk dat er veel zou veranderen voor de Openbare Lagere School in Balk. Tot dan was het een tweemansschooltje geweest, met de komst van de Molukse schoolkinderen zou de school meer dan verdubbelen. En dus waren er extra leerkrachten nodig. Eén van hen was de in Balk wonende Aukje Koopmans-de Vries, die in 1959 werd benoemd.

Op het moment dat zij examens moest doen had ze de baan in Balk al gekregen. “Je hoefde in die tijd niet werkeloos te blijven als je je diploma van de kweekschool haalde. De scholen konden maar moeilijk aan personeel komen. Hadden ze onderwijzers nodig, dan kwamen ze meestal bij de kweekschool langs om te vragen of er ook belangstelling voor hun vacature was. Op een bord werd dan vermeld waar we eventueel konden solliciteren. Balk leek me wel wat en nog voordat ik examens deed, was ik al aangenomen”, zo vertelt Aukje.

Ze begon in 1959 met de combinatieklas 4/5. Het grootste deel van de leerlingen was van Ambonese afkomst. “Het was geen gemakkelijke start, want de meeste kinderen spraken maar een paar woordjes Nederlands. Het was moeilijk om ze uit te leggen wat ze moesten doen. Maar met hulp van de andere leerkrachten leerde ik een aantal, voor de lessen belangrijke, Maleise woorden en zo kreeg ik ze aan het werk. Van meester Coenraad kwam ik een aantal bestraffende woorden te weten en dat was ook gemakkelijk. Daar hadden ze veel respect voor. Ze accepteerden namelijk gemakkelijk gezag”.

Natuurlijk botste het wel eens met een leerling, maar dat gebeurde ook met Nederlandse kinderen. Met één van de leerlingen, die tegen haar bureau aanzat, kreeg Aukje een forse aanvaring. “Ik had een bloeiende cyklaam op mijn bureau staan en hij liet op een aparte manier blijken het niet met me eens te zijn. Hij haalde een kammetje tevoorschijn en sneed daarmee alle bloemen uit de plant. Blijkbaar heeft dat hem lang dwars gezeten, want toen hij na dertig jaar bij mij aan de deur kwam om een praatje te maken, begon hij met het maken van excuses. ‘Het spijt mij nog steeds dat ik toen uw mooie bloem heb vernield’, was het eerste wat hij zei”.

In 1961 kreeg de school in Balk te maken met ruimtegebrek en werd er op kamp Wyldemerck een extra schoolgebouwtje in orde gemaakt. Daar kwam Aukje in een tot klaslokaal omgebouwde oude barak terecht.

“Van die periode heb ik enorm veel geleerd. Je werkte vaak met verouderd materiaal, want nieuw kon er toen niet af. Zo had je een bord op een ezel, daar sjouwde je de hele dag mee rond”. Daar kreeg de jonge leerkracht opnieuw te maken met de taalbarrière. “Deze kinderen hadden weinig omgang met Nederlandse kinderen en leerden in het kamp spaarzame Nederlandse woordjes, die ze van hun broertjes en zusjes hoorden, als die tenminste in Balk op school zaten. Verder spraken ze in het kamp Maleis. Maar iemand vanaf nul het Nederlands leren, daar steek je zelf als jonge onderwijzeres ook heel veel van op”.

Toch kreeg Aukje op de school in Wyldemerck te maken met zaken die in Balk niet

voor kwamen. “De kinderen gingen voor een bezoekje aan het toilet naar huis. Ze bleven vaak langer weg dan nodig, want eenmaal thuis kregen ze van de ouders vaak een klusje te doen. Je moest ze dan na verloop van tijd ophalen. Verder liepen er op het kamp altijd bokken rond, die ook de school in kwamen als de deur open stond. Ik had daar een hekel aan, want die beesten stonken een uur in de wind”.

Toch slaagde Aukje erin om een band met de kinderen op te bouwen. Een mooi voorbeeld daarvan was het bezoek van een inspecteur. “Die kwam op een dag dat onze klusjesman Feenstra een vrije dag had. Er waren problemen met de kachel en het lokaal stond vol met rook. De rook bleef natuurlijk hangen en de inspecteur was daar niet blij mee en dat liet hij ook merken. De kinderen merkten dat en toen eentje een vraag van hem moest beantwoorden, weigerde hij dat. Die boze meneer moest eerst weg”.

Een paar weken later kwam de hoofdinspecteur ook nog persoonlijk langs. Blijkbaar waren de berichten over het eerdere bezoekje niet zo positief. “Hij kende mij echter persoonlijk en was heel vriendelijk. Ook dat voelden de kinderen aan, ze noemden hem juffrouws opa en wilden allemaal bij hem op schoot zitten”.

Toen de Molukkers vanuit kamp Wyldemerck naar elders vertrokken raakte Aukje haar baan kwijt. “Ik moest toen opnieuw solliciteren, maar kwam er achter dat het voor mij moeilijk zou zijn om in het reguliere onderwijs te beginnen. Ik ben toen in het speciaal onderwijs terecht gekomen en kon in Franeker aan de slag. Daar vond je raakvlakken met het onderwijs zoals ik dat in kamp Wyldemerck had meegemaakt. Het was daar dus inderdaad een prima leerschool geweest”.

In 1992 trouwde Aukje de Vries met de in Balk woonachtige kunstenaar Dirk Kerst Koopmans. Diens eerste vrouw was tot haar pensionering ook onderwijzeres aan de OLS in Balk. Koopmans maakte in 1962 bijgaand portret van de toen 7-jarige Abdul Karim Lessy, die als kind in het kamp Wyldemerck woonde. A. Karim Lessy heeft over zijn jeugd jaren in het kamp een boek geschreven dat bij de opening van de tentoonstelling gepresenteerd wordt. Op ons verzoek heeft mev. Koopmans-de Vries zijn portret ter beschikking gesteld voor de boekpresentatie en de tentoonstelling en het is in het HIP te bewonderen, samen met de schilderijen die Lessy van de Wyldemerck gemaakt heeft.

Het boek ‘Anak Kamp’ is in de bibliotheek en via het HWG te koop voor € 10, =. In 30 korte verhalen, soms vermakelijk, soms ontroerend, geeft Lessy een levendige impressie van het reilen en zeilen in het kamp in de zestiger jaren.

Tekening van de kunstenaar Dirk Kerst Koopmans, met wie juf Aukje de Vries later trouwde.

Prehistorische vondsten in Gaasterland

In de meer dan volgeboekte avondlezing georganiseerd door Stichting Histoarysk Wurkferbân Gaasterlân van 28 april 2014 in de bibliotheek-burgerzaal te Balk ging gastspreker Evert Kramer dieper in op de boeiende geschiedenis van Gaasterland en omstreken.

Natuurlijk kwam daarin de ontstaan-geschiedenis van dit voor Friesland zo unieke ijstijdlandschap aan bod. Gaasterland laat duidelijk sporen zien in de vorm van een opstuwing door een gletsjertong, gevoed door landijs afkomstig uit het Scandinavische gebied. Dit verklaart ook de aanwezigheid van keileem, keizand en vele zwerfstenen hier ter plekke. Vergelijkbare sporen van gletsjertongen en stilstandfases uit de voorlaatste ijstijd, de zogeheten Riss ijstijd ca. 130.000 geleden, zijn ook te vinden op Texel, Wieringen en Urk.

De alleroudeste vondsten van menselijke activiteit omvatten middenpaleolithen, werktuigen van de neanderthalers, waaronder een vuistbijl te Elahuizen.

De moderne mens is hier pas aanwezig vanaf ca. 12 tot 14.000 jaar geleden. Van deze in een zeer groot gebied rondtrekkende, nomadische rendierjagers is een kampement bij Kolderwolde begin jaren zeventig van de vorige eeuw opgegraven. De jongere periode van meer plaatsgebonden jagers en verzamelaars uit de midden steentijd of mesolithicum is goed onderzocht bij Warns.

Gaasterland is natuurlijk het meest bekend door haar hunebed, ontdekt in 1849, maar sedert 1996 bij na-onderzoek tot steenkist omgedoopt. Het verschil zit hem in de diepte van de grafkamer, die groter is bij dit laatste type. Ook op nabijgelegen akkers zijn sporen in de vorm van vuurstenen, zogeheten transversale pijlpunten van deze vroege boerengemeenschap, de Trechterbekercultuur, aangetroffen.

Veel akkers leverden vondsten uit secundaire context op, dat wil zeggen zijn afkomstig van de terpen uit Noord-Friesland. De schrale zandgronden in Gaasterland en omstreken zijn vanaf ca. 1860 rijkelijk bemest met aangevoerde terpmoeder. Honderden scherven, munten en zelfs een fraai bronzen Apollo beeldje uit de tijd der Romeinen, te Harich opgeraapt, getuigen hiervan.

Uit de late middeleeuwen heeft het Fries Museum eind jaren negentig een unieke middeleeuwse munt, een zilveren ruitergroot, met een link naar de slag bij Warns in 1345 verworven, getuige het opschrift Frisia libert. Aprocriefe (niet betrouwbare) en historische bronnen rondom het oude Stavoren wijzen naar de achtste/negende eeuw (klooster Odulphus), grootschalige opgravingen daar uitgevoerd begin jaren zestig gingen maar terug tot de 12de, 13de eeuw.

Een heuse middeleeuwse munt- en zilverschat is ook nog bekend uit Rijs, sporen van selnering of zoutwinning kwamen aan het licht bij Workum en een Viking waarde mogelijk rond bij Nijemirdum, want een fraaie gouden tweedubbel in elkaar gewikkelde vingerring kwam daar met een metaaldetector aan het licht. Hoe dergelijke vondsten te duiden, het kwam allemaal aan bod. De lezing werd begeleid met niet eerder gepubliceerd beeldmateriaal van opgravingen en vondsten.

Evert Kramer (Noordbroeksterhamrik, 1947), archeoloog en tot voor kort (april 2012) als conservator verbonden aan het Fries Museum

Een opgraving van een neolithisch kampement bij Warns, eind jaren 60 - begin jaren 70 van de vorige eeuw

Werkgroepen

Verschillende werkgroepen verdiepen zich in de Gaasterlandse geschiedenis. Er is heel veel uit te zoeken. Het HWG beheert de omvangrijke collectie historische documentatie van Informatiecentrum Mar en Klif.

Hieronder een overzicht van de werkgroepen met de namen, telefoonnummers en e-mail-adressen van de coördinatoren. Donateurs die willen meedoen, kunnen zich bij hen aanmelden

Inventarisatie en Documentatie

Sietske Dijkstra (0514-602299),
stichtinghwg@gmail.com

Beeldmateriaal en Publicaties

Iris Maaskant (0514-602909),
j.a.maaskant@ziggo.nl

Dorpen en Gehuchten

Jan de Vries (0514-603614),
jdvbalk@hetnet.nl

Visserij en Scheepvaart

Ruud Guys (0514-682120),
rudolfguys@planet.nl

Kunst en Cultuur

Bram de Smit (0514-603918),
smit-wassenaar@kpnplanet.nl

Archeologie

Gjerrit Hekstra (0514-602063)
g.p.hekstra@planet.nl

Tentoonstellingen

Johan Groenewoud (0514-604327)
info@langsdeluts.nl

Gaarne uw nieuwe emailadres doorgeven aan de stichting HWG!

Het is tijd voor een goede buur.

Als bank heb je je maatschappelijke verantwoordelijkheden. Niet alleen nationaal, ook lokaal. Een prettige samenleving begint nou eenmaal bij u in de straat, om de hoek, in de wijk. Daarom sponsort de Rabobank ook plaatselijke projecten en initiatieven. En dat doen we graag. Het is tenslotte ook onze buurt.

Het is tijd voor de Rabobank.

Rabobank

€ 3,50

Van 'Uits' in de straat van de Koningin Beatrix - streek van de Rabobank

De Rabobank van de straat van de Koningin

D E